

РОЗДІЛ 2 ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94 (477.87) «1938-1939» (063)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5267.2019.6.08>

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА ТА КАРПАТСЬКА УКРАЇНА (1938–1939 РР.): ВІД МЮНХЕНСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ДО «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ»

CZECHOSLOVAKIA AND CARPATHIAN UKRAINE (1938–1939): SINCE THE MUNICH CONFERENCE TILL THE “HYBRID WAR”

Вегеш М.М.,

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Палінчак М.М.,

*доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних економічних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Утворення держави під назвою Карпатська Україна в 1938–1939 роках було результатом багаторічної діяльності українських патріотичних сил у всіх сферах суспільно-політичного життя Закарпаття. Протягом вісімдесяти років, з тих доленосних подій до наших днів, велись наукові та часто псевдонаукові дискусії про конкретні епізоди, роль та місце конкретних людей у подіях та взагалі про значення того часу для майбутнього розуміння регіональний розвиток та окремі етапи становлення української держави у ХХ ст. Зрозуміло одне – що короткочасне існування автономного, а згодом і незалежного Закарпаття, з альтернативними назвами «Підкарпатська Русь» та «Карпатська Україна» співпало з напруженою політичною кризою в Центральній Європі, яка стала детонатором масштабна та катастрофічна війна для всього людства, яку у світовій історії називають Другою світовою війною. Ситуацію Карпатської України наприкінці 1930-х років слід розглядати як мінімум у двох сферах: як суб'єкт політичних процесів, що відбувалися напередодні Другої світової війни в Центральній Європі, і як один із етапів боротьби Український народ за відновлення власної державності з урахуванням того, що тут ми говоримо лише про окрему частину українських земель. Ставлення Чехословаччини до Закарпаття та до української проблеми загалом суттєво відрізнялося від політики, що стосувалася української ідеї, в інших європейських країнах, насамперед в Угорщині та Польщі. Цей факт, безперечно, сприяв чіткому курсу України президентом Карпатської України Августином Волошиним, хоча і з акцентом на німецьке патронаж, а автономні уряди (насамперед другий, очолюваний А. Волошиним) отримали всебічну підтримку українців у Східній Галичині, з низки європейських країн, США та Канади, які бачили в автономній державі початок майбутнього об'єднаня України. Активність сучасних антиукраїнських вибухів на карпатоукраїнський напрям можна зрозуміти у світлі поточної війни, яку Росія веде на сході України за допомогою місцевих сепаратистів з «п'ятої колони». Після анексії Криму, захоплення частини Донецької та Луганської областей, російська правляча політична влада використовує ті самі пропагандистські методи, що і угорський іредентизм на Закарпатті свого часу. Як і сьогодні, на території Закарпаття було розпочато «маховик» гібридної війни, головним інструментом якої було створення державою-агресором внутрішніх суперечностей (у державі, обраній для агресії) та конфліктів з їх наступними використовувати для досягнення політичних цілей агресії, які зазвичай досягаються війною. Часи змінилися, методи вдосконалювалися, а мета залишається незмінною - знищити українську державність. На основі аналізу значної історіографії та використання архівних джерел щодо проблеми висвітлено актуальні питання міжнародних відносин та розвиток національно-визвольного руху українського народу за суверенну, незалежну та єдину Україну.

Ключові слова: Закарпаття, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Чехословаччина, Угорщина, Польща, Німеччина, Віденський арбітраж, Карпатська Січ, угорські та польські диверсанти, автономія, державність.

Formation of the state under the name Carpathian Ukraine in 1938–1939 was the result of a many years activity of the Ukrainian patriotic forces in all spheres of social and political life of Transcarpathia. Throughout the eighty years, since these fateful events till nowadays, there have been scientific and often pseudoscientific discussions about the concrete episodes, the role and place of particular persons in the events, and in general about the significance of that time for the future understanding of regional development and certain stages of Ukrainian state formation in the twentieth century. One thing is understood for sure – that the short-term existence of an autonomous, and subsequently independent Transcarpathia, with the alternate names “Subcarpathian Rus” and “Carpathian Ukraine” coincided with the intense political crisis in Central Europe, which became a detonator of a large-scale and catastrophic war for the whole mankind, which in the world history is called World War II. The situation of the Carpathian Ukraine in the late 1930s should be considered in at least two areas: as a subject of political processes that took place on the eve of World War II in Central Europe, and as one of the stages of the struggle of the Ukrainian people for the restoration of their own statehood, taking into account the fact that here we talk only about a separate part of the Ukrainian lands. Czechoslovakia’s attitude to Transcarpathia and to the Ukrainian problem in general differed significantly from the policy, concerned with the Ukrainian idea, in other European countries, first of all in Hungary and Poland. This fact undoubtedly contributed to a clear Ukrainian course by a President of Carpathian Ukraine Augustine Voloshyn, albeit with a focus on German patronage, and autonomous governments (primarily the second one, headed by A. Voloshyn) received a comprehensive support from Ukrainians in Eastern Galicia, from a number of European countries, the USA and Canada, which saw in the autonomous state the start of the future united Ukraine. The activity of modern anti-Ukrainian outbursts towards the Carpatho-Ukrainian direction can be understood in the light of the current war, which is being waged in the Eastern Ukraine by Russia with the help of local separatists from the “fifth column”. After annexing Crimea, seizing part of Donetsk and Luhansk regions, the Russian ruling political power uses the same propaganda methods as the Hungarian irredentism did in Transcarpathia in its time. As it is today, a “flywheel” of hybrid war was launched on the territory of Transcarpathia, the main instrument of which was the creation by an aggressor-state of internal contradictions (in a state, chosen for aggression) and conflicts with their subsequent use to achieve the political goals of aggression that are usually achieved by war. Times have changed, methods have been improved, and the goal remains unchanged – to destroy the Ukrainian statehood. On the basis of the analysis of significant historiography and the use of archival sources on the problem, the article highlights the current issues of international relations and the development of the national liberation movement of the Ukrainian people for a sovereign, independent and united Ukraine.

Key words: Transcarpathia, Subcarpathian Rus, Carpathian Ukraine, Czechoslovakia, Hungary, Poland, Germany, Vienna Arbitration, Carpathian Sich, Hungarian and Polish saboteurs, autonomy, statehood.

Постановка проблеми. Утворення держави під назвою Карпатська Україна в 1938–1939 рр. стало результатом багаторічної діяльності українських патріотичних сил у всіх сферах суспільно-політичного життя Закарпаття. До сьогодні, впродовж усіх 80 років від тих доленосних подій, точаться наукові та нерідко псевдонаукові дискусії з приводу окремих епізодів, ролі та місця тих чи інших осіб у подіях, взагалі значення тогочасності для майбутнього розуміння регіонального розвитку й окремих етапів українського державотворення в ХХ ст. Одне усвідомлюється беззаперечно, що короткочасне існування автономного, а згодом незалежного Закарпаття з почерговими назвами «Підкарпатська Русь» і «Карпатська Україна» збіглося

із гострою політичною кризою в Центральній Європі, яка стала детонатором масштабної й катастрофічної для людства війни, що увійшла в історію під назвою Другої світової. Становище Карпатської України наприкінці 30-х років необхідно розцінювати в щонайменше двох площинах: як суб’єкт політичних процесів, що відбувалися напередодні Другої світової війни у Центральній Європі, і як один з етапів боротьби українського народу за відновлення власної державності, враховуючи при цьому той факт, що мова йде про окрему частину українських земель. Ставлення Чехословаччини до Закарпаття й української проблеми загалом суттєво відрізнялося від політики щодо української ідеї інших країн Європи, перш за все Угорщини та Польщі. Цей факт, без-

перечно, сприяв у проведенні президентом Карпатської України Августином Волошином чіткого українського курсу, хоча й з орієнтацією на заступництво Німеччини, а автономні уряди (в першу чергу другий, який очолював А. Волошин) одержували всебічну підтримку з боку українців Східної Галичини, ряду європейських країн, США і Канади, які вбачали в автономній державі зародок майбутньої соборної України. Активність сучасних антиукраїнських спалахів у бік карпато-українського напрямку можна зрозуміти у світлі сьогоденної війни, яку Росія за допомогою місцевих сепаратистів «п'ятої колони» веде на сході України. Анексувавши Крим, захопивши частину Донецької та Луганської областей, російська правляча влада використовує такі ж методи ведення пропаганди, як це робила свого часу угорська іредента в Закарпатті. Як і сьогодні, тоді на території Закарпаття був запущений «маховик» гібридної війни, основним інструментом якої було створення державою-агресором у державі, обраній для агресії, внутрішніх протиріч та конфліктів із подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які зазвичай досягаються війною. Часи змінилися, методи вдосконалено, а мета залишається незмінною – знищити Українську державність. На основі аналізу значного історіографічного доробку та використання архівних джерел із проблеми у статті висвітлюються актуальні питання міжнародних відносин і розвиток національно-визвольного руху українського народу за суверенну, незалежну і соборну Україну.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Міжнародне становище міжвоєнної Чехословацької Республіки та її складової частини – Закарпаття (Підкарпатської Русі – Карпатської України) першими рочали досліджувати історики української діаспори та активні учасники подій А. Штефан, В. Шандор, П. Стерчо, В. Маркусь, В. Бірчак, Й. Сарвадій, С. Росоха, Ю. Химинець та ін. Великий фактичний матеріал міститься у споми-

нах та опублікованому щоденнику головного редактора урядової газети «Нова свобода» В. Гренджі-Донського. В Україні найповніше вищеназвана проблема знайшла своє відображення лише після проголошення незалежності. Окремі її аспекти висвітлені на сторінках колективної праці «Нариси історії Закарпаття», яка побачила світ на початку 90-х років минулого століття під редакцією професора І. Гранчака. Заслужують на увагу деякі авторські та колективні монографії («Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / М. Вегеш, М. Делеган, О. Довганич та ін. [відп. ред. М. Вегеш]» (Ужгород, 2002); Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна (Львів – Хуст, 2004); Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти (Ужгород, 2004); Вегеш М., Токар М. Карпато-Українське державотворення (Ужгород, 2009); Вегеш М., Токар М. Карпатська Україна на шляху державотворення (Ужгород, 2009); Вегеш М., Токар М. Вершина духу: До 80-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України (Ужгород, 2018). Авторами статей і монографій про міжнародне становище Карпатської України виступили О. Богів, С. Віднянський, О. Пагіря, В. Худанич, О. Довганич, М. Токар, С. Федака та ряд інших сучасних дослідників.

Формулювання цілей статті. Основною метою є дослідження головних аспектів міжнародного становища Чехословаччини і Карпатської України напередодні Другої світової війни. Автори аналізують міжнародну ситуацію в Центральній-Східній Європі від Мюнхенської конференції 1938 р. до початкового етапу «гібридної війни» угорських і польських диверсантів проти населених пунктів Карпатської України.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 30-х років у Центральній Європі виникла гостра міжнародна криза. Нацистська Німеччина та фашистська Італія готувалися до нового поділу світу. Над Європою нависла небезпека виник-

нення Другої світової війни. У складному становищі опинилася Чехословаччина, до складу якої входило Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь. З другої половини 30-х років відбувався прискорений процес мілітаризації Угорщини. Ця країна, що межувала із Закарпаттям, постійно висувала агресивні плани щодо краю. Отже, внаслідок розвитку геополітичних процесів та суспільно-політичних обставин склалось так, що Закарпаття, яке знаходилося в центрі Європи, незмінно входило у сферу інтересів різних держав.

29–30 вересня 1938 р. в Мюнхені проходила конференція за участю Німеччини, Італії, Франції та Великобританії, яка своєю безсоромністю перевершила все, що мало місце після Першої світової війни. На ній вирішувалася доля Чехословацької Республіки, хоча представників цієї країни на конференцію не запросили. Відзначимо, що ідея ліквідації Чехословаччини визрівала вже давно. Колишній консул США в Берліні Д. Мессерсміт стверджував, що вже в 1935 р. європейські лідери відкрито висловлювалися щодо ідей повного розчленування Чехословаччини та приєднання її до Німеччини [1]. Це підтвердив у своєму листі від 1 серпня 1936 р. до міністра закордонних справ Угорщини К. Кані угорський посол в Німеччині Д. Стояї, а згодом Г. Герінг [2].

Керівник відділу «Абвер-1» Ганс Пікенброк записав у своєму щоденнику:

«Коли в 1936 році я одержав призначення в Управління Аусланд/Абвер при військовому міністерстві, завдання, які стояли перед Абвером-1 були сформульовані наступним чином: 1. Організація основних розвід операцій в країнах: Франція, Чехословаччина, Польща, Англія, Росія, Іспанія (громадянська війна). 2. Організація другорядних розвід операцій в країнах: Бельгія, Швейцарія, Югославія, Румунія, США. 3. Країни, у яких заборонено проводити розвід операції: Австрія, Італія, Угорщина, Фінляндія, Естонія, Японія, Болгарія. 4. Всі решта країн інтересу не викликали і розвід операції на їх території не проводи-

лись. В той час вермахт знаходився на початковій стадії формування, тому головним об'єктом розвідки були армії суміжних країн – Польщі та Чехословаччини ... Зростаюча кількість і направленість завдань однозначно вказували на наміри Гітлера і ОКВ окупувати Чехію. Розвід операції пройшли в цілому успішно, оскільки нам вдалося завербувати в прикордонній області велику групу агентів із числа судейських німців і призваних до чеської армії фольксдойче (етнічних німців). Для посилення розвід операцій на території Чехії були додатково створені відділення абвера у Відні та Нюрнберзі. Відділ «Абвер-1» у Відні був укомплектований відбірним контингентом, оскільки стійкі родинні зв'язки між судейськими німцями, австрійцями і чехами відкривали широкі можливості для проведення диверсійно-розвідувальних операцій абвера в цьому регіоні ...» [3].

Погляди верховодів Німеччини цілком підтримував міністр закордонних справ Італії Г. Чіано. Лідер італійських фашистів Б. Муссоліні теж неодноразово принизливо висловлювався про державний суверенітет Чехословаччини. На його думку Чехословацька Республіка вже давно була не просто Чехословаччиною, а «чехо-німецько-польсько-угорсько-карпато-україно-словацькою» [4]. Муссоліні, варто зауважити, не бажав втягувати Італію у війну, до якої вона була не готова. Йому цілком підходила позиція посередника під час вирішення чехословацького питання.

Керівники Третього Рейху, будучи добре обізнаними з прагненнями Угорщини повернути свої «віковічні території», постійно штовхали Будапешт до активних дій проти Чехословаччини. Про це неодноразово говорив Г. Герінг [5]. Гітлер теж радив Угорщині не розпиляти свої ресурси у різних напрямках, а спрямувати їх в один бік, а саме в бік Чехословаччини. Хоча акценти в зовнішньополітичній стратегії Німеччини в різні періоди будуть змінюватися, однак це не впливатиме на спрямування загальної

лінії стосовно розчленування Чехословаччини. 30 травня 1938 р. Гітлер видав директиву про підготовку воєнних дій проти неї. План нападу отримав кодову назву «Грюн», згідно з яким Чехословаччина мала бути розгромлена.

Однак необхідно відзначити, що не все близьке оточення Гітлера поділяло його думки. Найрадикальнішу позицію займав Ф. Гальдер, який з 1 вересня 1938 р. змінив на посаді начальника генерального штабу сухопутних військ Л. Бека. Він разом із Вайцеккером вів переговори з британськими політиками щодо протидії планам Гітлера відносно Чехословаччини [6]. Шеф абверу В. Канаріс теж належав до тих людей, які чітко усвідомлювали те, що насильницьке вирішення німецького питання в Судетах приведе до масштабної війни в Європі. Відомо також, що Канаріс сприяв посиленню відносно поміркованого напрямку серед судетських німців, очолюваних Генлейном, на протигагу екстремістському націонал-соціалістичному крилу, яким керував Карл Герман Франк.

В. Канаріс, маючи давні контакти з відповідними службами Угорщини та Італії, намагався переконати їх у необхідності мирного вирішення судетського питання. Доречі, між абвером і угорською розвідкою існувало співробітництво, яке включало також нагляд за ситуацією в Центрально-Східній Європі загалом та Чехословаччиною зокрема. У Канаріса склалися досить тісні стосунки з міністром закордонних справ Угорщини К. Канею. Напередодні судетської кризи восени 1938 р. Канаріс разом з полковником генерального штабу Тіппельскірхом відвідав Будапешт з метою застерегти Угорщину від участі в так званому «широкому вирішенні» чехословацького питання, тобто ліквідації державності Чехословаччини. Аналогічну роботу Канаріс проводив в Італії, однак суттєвих успіхів його ініціатива не принесла [7]. В. Канаріс швидко зрозумів, що найбільше залежало від політики уряду Великобританії, а тому був розчарований позицією умиротворення Н. Чемберлена. Розчарувався у Вели-

кобританії також впливовий чиновник Міністерства внутрішніх справ Німеччини, а згодом німецький віце-консул в Цюриху Ганс Бернд Гізевіус: «Починаючи з травня 1938 р. від нас неодноразово йшли чіткі вказівки на те, що Гітлер говорив про Судетську область, а в дійсності думав про захоплення Чехословаччини і робив у даному напрямі серію подальших, незвичайних по формі та змісту, кроків. Не пізніше 5 вересня у англійського уряду повинні були зникнути останні сумніви на рахунок того, яке вирішальне значення має його тверда позиція. Коли криза почала наближуватися до кульмінаційної точки, через Ла-Манш з відома Гальдера полетів наш останній емісар, щоб відкрито повідомити про наші плани державного перевороту» [8].

Отже, не всі високі чини Німеччини поділяли точку зору Гітлера стосовно подальшої долі Чехословаччини. До вищеназваних думок слід також додати міркування генерала Е. Манштейна: «Гітлер виступив перед нами з майже двогодинною промовою, у якій виклав причини, що змусили його негайно перейти до вирішення чехословацького питання. До найбільш важливих із них він відніс дискримінаційні міри властей (чехословацьких – М. В., С. В.) відносно німецької національної меншини і загрозу для Німеччини, яку буде являти Чехословаччина у випадку війни. Далі він завів розмову про загальну військово-політичну обстановку і, зокрема, про те, що проблемами з переозброєнням англійської армії та внутрішньополітичні труднощі у Франції не дозволять двом великим європейським державам виступити на захист Чехословаччини. Гітлер також нагадав про дружню позицію Муссоліні, яку той продемонстрував під час приєднання Австрії до Німеччини, а також про те, що ні Польща, ні Угорщина не захочуть допомагати Чехословаччині по тій простій причині, що вони самі претендують на частину її території. На думку фюрера, не слід чекати і втручання в події Радянського Союзу, позаяк, по-перше, Чер-

вона Армія ще не відійшла від недавньої «чистки командного складу», і по-друге, Польща не пропустить російські війська через свою територію» [9].

Й. Ріббентроп теж вважав, що «пригнічення німецької меншини в Чехословаччині зовсім не було видумкою Адольфа Гітлера», «чехословацького народу як такого не було ніколи» [10]. Ідеологічне обґрунтування загарбницьких планів Гітлера супроводжував Й. Геббельс. Оправдуючи справедливість намірів Гітлера відносно Чехословаччини, Й. Геббельс неодноразово повторював історію про божественне провидіння, яке охопило вождя Третього рейху [11].

Таким чином, план нападу гітлерівської Німеччини на Чехословаччину почав розроблятися в німецькому генеральному штабі задовго до початку конференції в Мюнхені. Е. Манштейн пригадував, що влітку 1938 р. ОКХ повідомило його що в разі конфлікту з Чехословаччиною саме він виконуватиме обов'язки начальника штабу армії, яка розквартирується на баварсько-чехословацькому кордоні. Г. Гітлер разом з Гейдріхом створили диверсійно-десантний загін СД, який повинен був стежити за просуванням німецької армії, щоб «гарантувати безпеку політичного життя і національної економіки». За чотири дні до Мюнхенського договору, коли вторгнення в Чехословаччину здавалося вже вирішеною справою, Г. Гітлер повідомив Генлейна, що він із своїм корпусом ополчення буде підпорядковуватися йому особисто. Тоді ж до кордону були підтягнуті шість батальйонів охорони із загонів «Мертва голова» без санкції верховного командування.

Конференція в Мюнхені, як писав радянський посол у Великобританії І. Майський, проходила «із швидкістю кулеметної черги: вона почалася в першій годині дня і закінчилася в 2 годині 45 хвилин 30 вересня, включаючи час на сніданок, обід та інші необхідні перерви. Раніше ніж в 13 годині доля Чехословаччини була вирішена...» [12]. Ця конференція була першим етапом того, про що говорив Гіт-

лер ще 28 травня 1937 р. на надзвичайній нараді всіх вищих керівників Третього рейху: «Моє незмінне рішення – стерти Чехословаччину з карти». Представникам ЧСР оголосили результати конференції як вирок, який не підлягає обговоренню.

Мюнхенська конференція завдала дійсно жорстокого удару по Чехословаччині. Остання втратила половину важкої промисловості, 66% кам'яного вугілля, 70% електроенергії, 70% чорної металургії, 86% хімічної промисловості, 80% текстильної промисловості. Фактично, те, що залишилось від розчавленої і розколотої країни, лежало тепер біля ніг Гітлера. Згідно з офіційною статистикою, «Чехословаччина мала 140. 400 квадратних кілометрів і 15, 3 мільйонів громадян. З того віддала Німеччині 28 200 кв. км і 3,6 млн. жителів» [13]. Мало того, що Чехословаччина втратила п'яту частину свого територіального простору і майже четверту частину населення, але погрожуючою була і та обставина, що Прага знаходилася за 40 км від німецького кордону. Мюнхенська конференція завдала сильного удару по обороноздатності Чехословаччини. Цим актом Великобританія і Франція позбулися сильного союзника, бо Чехословаччина мала 45 дивізій, 1582 літаки, 469 танків, 5700 гармат. Німці це добре розуміли, і коли розробляли план «Грюн», то планували направити на Чехословаччину 39 дивізій. Франція забула про особисту безпеку, що в 1940 р. вміло використав Гітлер, захопивши її за декілька днів.

Як наслідки Мюнхенської конференції були оцінені в правлячих колах союзників Чехословаччини? Реально мислячий англійський політик У. Черчилль, відзначаючи великі прорахунки свого уряду, заявив, що «ми (Великобританія – Авт.) без війни потерпіли поразку, наслідки якої будемо відчувати дуже довго. Ми пережили страшний етап нашої історії, коли було порушено рівновагу Європи ... Не думайте, що це кінець. Це тільки початок розплати. Це тільки перший ковток, перше частування цієї гіркої чаші, яку

нам будуть підносити рік за роком» [14]. Виступаючи у Веймарі, Гітлер вказав на свого острівного ворога: «Якби містер Черчилль менше мав справ із зрадниками, а більше з німцями, він побачив би, що береться за немислиму справу, бо я можу запевнити цю людину, яка нині живе на Місяці, що в Німеччині нема сил, які протистоять режиму, – тільки сили націонал-соціалістського руху, його лідери і захисники» [15]. Парламент Великобританії 366 голосами проти 114 схвалив наслідки Мюнхенської конференції. Проти голосували лейбористи, 30 або 40 консерваторів, незгідних з урядом в оцінці Мюнхена, і в їх числі Черчилль, утримались при голосуванні. Чехословацька криза, на думку німецького посла в Лондоні Г. Дірксена, розглядалася у Великобританії скоріше як стихійна катастрофа, яка пройшла досить гладко і за яку не ніс ніхто відповідальності.

У французькій палаті депутатів із 600 парламентарів тільки 75 засудили Мюнхенську конференцію. Доля Чехословаччини мало кого хвилювала [16]. Мюнхенська конференція також не стала холодним душем для адміністрації США. Франклін Рузвельт позитивно оцінив поведінку під час конференції Н. Чемберлена [17]. Свої думки щодо наслідків Мюнхена висловив американський дипломат Джордж Кеннан: «Моя інтерпретація мюнхенської кризи значно відрізнялась від інтерпретації більшості західних лібералів. Крім того, я не вірив у готовність СРСР прийти на допомогу Чехословаччині, навіть якщо б це зробила Франція. Радянські лідери розуміли, що закономірні побоювання поляків і румунів за свою територіальну цілісність не дозволять їм пропустити через свою територію великі радянські військові сили. Тому, якщо б Франція і Англія почали війну, основний тягар бойових дій довелося б, на мою думку, все рівно нести їм <...> Чехословаччина, врешті-решт, центральноєвропейська країна, і її долі, так чи інакше, пов'язані з основними силами, які діють в цьому регіоні. Загальноєвро-

пано, що руйнування тієї міри єдності, яка існувала в період імперії Габсбургів, мало в цьому районі негативні наслідки для всіх зацікавлених сторін. Тепер виникли нові сили, які намагалися здійснити інтеграцію там, де два десятиліття панували сепаратизм і роз'єднаність. Тепер відбулося залучення Чехословаччини в орбіту дії цих сил <...> Але цей процес призвів не тільки до втрати Чехословаччиною самостійності, але й відповідальності. Ба більше, він не торкнувся серця країни. Що найважливіше, збережено для майбуття молоде покоління, дисципліноване і уміле, яке довелося б принести в жертву у випадку, якщо б віддали перевагу романтичному, але безнадійному опору, а не принизливому, але дійсно героїчному реалізму» [18]. На думку Л. Безіменського, СРСР найбільше втратив від наслідків Мюнхена. Він завдав «великого удару по його міжнародному престижу. Знову країна відтіснялася на окраїну світової політики. Не був використаний і механізм військового співробітництва з Заходом. СРСР втратив хорошого партнера – Чехословаччину» [18].

Керівництво Чехословаччини добре усвідомлювало весь трагізм свого становища. Під час вручення Мюнхенських вимог німецьким повіреним у справах в Празі А. Генке, чехословацький міністр закордонних справ К. Крофта заявив, що для Чехословаччини «це катастрофа, яку ми не заслужили» [19]. Чехословацький дипломат Я. Масарик підсумував, що Чехословацька Республіка в кордонах 1918 р. перестала існувати. Виконуючи рішення Мюнхенської конференції, 1 жовтня 1938 р. чехословацькі війська «почали відступати з призначеної судето-німецької смуги ... До Німеччини прилучаються: 1 і 2 жовтня Воляри, Вищий Брод, 2 і 3 жовтня Подмокли, Дечін, Фрідлянд, Великий Шанов, Шлукнов, Румбурк, Ворисдорф, 3, 4, 5 жовтня Хеб, Карлові Вари, Кадань, Якилнов, Маріянські Лазні, Тахов, Ниден, Фалькнов, Аш, Краслице, Франтішкове Лазне, 6 і 7 жовтня Крнов, Брунталь, Фривальдов, Яворнін» [20].

З 1 жовтня 1938 р. державним комісаром територій, які відійшли до Німеччини, був призначений К. Генлейн. Того ж дня на засіданні чехословацького уряду була розглянута нота польського уряду від 30 вересня 1938 р., яка в ультимативній формі вимагала «віддачу частини Тешинської області. Розваживши всесторонньо польські домагання, чехословацький уряд не міг інакше поступити, як прийняти польські пропозиції з огляду на важке міжнародне становище Чехословаччини, створене Мюнхенським договором» [21].

Хоч у Мюнхені й не розглядали питання про Підкарпатську Русь, але його рішення дуже негативно вплинули на подальшу долю краю. 29 вересня 1938 р. було прийнято «Доповнення до угоди, підписаної в Мюнхені між Німеччиною, Великобританією, Францією і Італією», у якій констатувалося, що «як тільки буде врегульоване питання про польську і угорську меншини в Чехословаччині, Німеччина та Італія зі свого боку нададуть Чехословаччині гарантію». При умові, «якщо протягом найближчих трьох місяців проблема польської та угорської національних меншин в Чехословаччині не буде врегульована між зацікавленими урядами шляхом угоди, то ця проблема стане предметом подальшого обговорення наступної наради голів урядів чотирьох держав, які присутні тут» [22]. Рішення Мюнхенської конференції означало першу серйозну перемогу угорської дипломатії в боротьбі за ревізію кордонів, що безпосередньо стосувалися Підкарпатської Русі. 1 жовтня 1938 р. регент Угорщини М. Горті писав Гітлеру про відчуття щирого задоволення з приводу того, що в Мюнхені «досягнуто мирну угоду з питань, які мають вирішальне значення, і що законні прагнення Угорщини в принципі будуть визнані обґрунтованими» [23].

Угорська дипломатія провела значну роботу напередодні Мюнхена. Начальник канцелярії міністерства закордонних справ Угорщини І. Чакі під час телефонної розмови 15 вересня 1938 року давав інструкції угорському послові

в Німеччині Д. Стояї. Польський посол в Німеччині Ю. Ліпський займав аналогічну позицію стосовно Чехословаччини. Б. Муссоліні з свого боку гарантував задоволення «справедливих вимог» Угорщини та Польщі. Гітлер їх підтримав. Виконуючи рішення Мюнхенської конференції, міністр закордонних справ Чехословаччини К. Крофта 1 жовтня 1938 р. звернувся до угорського посла в Празі Я. Ветштейна з нотой, в якій пропонував «якнайшвидше створити змішану чехословацько-мадярську комісію експертів для розгляду проблеми мадярської меншини в Чехословаччині» [24]. 3 жовтня 1938 р. Угорщина підготувала ультимативні вимоги до уряду Чехословаччини, які останній мав прийняти. Одночасно з цим А. Бродію 6 жовтня 1938 р. було запропоновано «в жодному разі не піддаватися обіцянкам чехів», а твердо стояти на «позиції самовизначення з плебісцитом». Разом з тим, про проведення плебісциту в Ужгороді, Мукачеві та Севлюші (Виноградові – Авт.) не йшлося.

На таких позиціях стояли урядові делегації Чехословаччини та Угорщини напередодні конференції в Комарно, яка проходила з 9 по 13 жовтня 1938 р. Угорські дипломати вимагали взяти за основу наслідки перепису 1910 р., коли чисельність угорського населення суттєво перебільшувалася [25]. Закономірно, що Чехословаччина не могла погодитись на ці умови. Угорщина, звинувативши Прагу в зриві переговорів, звернулася до Німеччини та Італії, щоб вони взяли на себе роль гарантів. Ситуацію ускладнював той факт, що Б. Муссоліні погрожував негайно перекинути свою авіацію проти Чехословаччини. Засідання арбітражної комісії було призначено на 2 листопада 1938 р.

На засідання арбітражу навіть приїхав новий прем'єр-міністр уряду Підкарпатської Русі А. Волошин, який змінив на цій посаді А. Бродія, але закарпатську делегацію «не на те закликали, щоб з ними радитися, але щоб їм доручити готовий присуд» [26]. Згідно з рішенням арбітражної комісії, новий угор-

сько-чехословацький кордон проходив по лінії населених пунктів Бовтрадь, Малий і Великий Гут, Яношово, Квасово, Оросієво, Керестури, Вілок, Берегово, Йовря (Сторожниця), Ужгород, Радванка, Дравці, Великі Геєвці, Холмець, Велика Добронь, Баркасово, Жнятино, Ключарки, Мукачево, Форнош, Нове село, Вишні Ремети, Шаланки, Матієво, Чома, Чорний Ардів [27]. Внаслідок прийняття такого рішення, «територія Чехії зменшилася на 33%, Моравії на 36%, Словаччини на 21%, а територіальні втрати Підкарпаття... становили 12%» [28]. До Угорщини відійшло 171.711 населення, з яких 33.324 були українцями, 16.463 чехами і словаками, 82.179 угорцями.

Віденський арбітраж торкнувся п'яти закарпатських округів – ужгородського, мукачівського, берегівського, севлюшського та іршавського. Підкарпатська Русь втратила міста Ужгород, Мукачево і Берегово з прилеглими до них районами. В ужгородському окрузі до Угорщини перейшло 22 населені пункти, в яких проживало 10.719 українців і 18.687 угорців, у мукачівському – 15 населених пунктів (12.153 українці і 12.253 угорці), у севлюшському – 18 сіл (3.471 українці і 8.752 угорці), у берегівському – 40 населених пунктів (6.343 українці і 40.962 угорці), в іршавському – єдиний населений пункт с. Шаланки, в якому проживало 648 українців і 1525 угорців [29]. Угорщині передали два виключно українські міста та 13 сіл, де абсолютно переважало українське населення. В Баранинцях, наприклад, проживало 77% українців, у Йоврі – 62%, в Дравцях – 93%, в Коритнянах – 72%, в Квасові – 85%, у Вишніх Реметах – 92%, у Нижніх Реметах – 93%, в Чепі – 67% [30].

Згідно з рішеннями Віденського арбітражу була створена спільна чехословацько-угорська демілітаційна комісія, при якій діяли 11 підкомісій. Вони вирішували проблеми загально-політичні, військові, територіальні, етнографічні, фінансові, народногосподарські, торговельні, правові [31]. До неї були деле-

говані два українці, два словаки та один чех [32]. Карпатську Україну представляли Ю. Бращайко і М. Долинай. Функції експертів виконували Й. Ірковський, Л. Махачек і В. Примич. Між представниками Карпатської України та Угорщини була досягнута домовленість про перепусткову систему, вивіз майна з окупованої Угорщиною території. Комунікаційна лінія повинна була почати діяти 9 січня 1939 р. Евакуацією, яка завершилася 10 листопада 1938 року, керували В. Комаринський, Д. Німчук і В. Гренджа-Донський.

Віденський арбітраж завдав відчутного удару по Чехословаччині та Карпатській Україні, хоча Угорщина так і не добила повної окупації краю. Його наслідком було створення нового угорсько-чехословацького кордону. Карпатська Україна продовжувала залишатися у складі Чехословаччини, що перешкоджало утворенню спільного кордону між Угорщиною і Польщею. Це викликало в Будапешті явну прохолоду стосовно Берліну. Що стосується Чехословаччини, то її прем'єр-міністр Р. Беран, виступаючи по пражському радіо, заявив: «Прага, Братислава і Хуст погоджуються вповні в поглядах на нашу закордонну політику, яка залишається такою, як її започаткував міністр закордонних справ др. Ф. Хвалковський. Ми наладнаємо в скорому темпі тривкі добрі відносини до усіх сусідів. Ми переконані, що співпраця з ними принесе нам користь... Бажаємо також щоби устійнення границь довело до видатнішої співпраці з Польщею... Це саме відноситься й до Мадярщини. Сусідня Румунія і теж Югославія виявили нам у важких і болючих для нас часах щире співчуття і симпатію... Недавня заява італійського міністра закордонних справ графа Чіано скріплює мене в надії, що в теперішній міжнародній ситуації є для нас дійсно пригожі моменти. Щиро бажаємо, щоб прийшло до тривкого мирного порозуміння між великодержавами, бо хочемо удержувати найкращі взаємини з західноєвропейськими великодержавами та З'єднаними Державами» [33].

Президент Чехословаччини Е. Гаха (Е. Бенеш емігрував у Лондон – Авт.) теж закликав чехів, словаків і українців «рука в руку співпрацювати на відбудові держави». Змушена була погодитись з рішенням арбітражної комісії і влада Карпатської України. У маніфесті «Український народі Підкарпаття!», прийнятому Українською Центральною Народною Радою 17 листопада 1938 р., вказувалось: «З болем у серці сповіщаємо Тебе, що на вимоги Мадярщини дві великі держави, які створили арбітражну комісію для полагодження спору за границі молодішої нашої Підкарпатської Держави, приділили Мадярщині великий шматок нашої споконвічної землі спільно з містами Ужгород, Мукачеве та Берегово. Опираючись на фальшиву статистику наших ворогів, вони відірвали від живого тіла українського народу багато сіл і міст, де живе переважаюча більшість українців-русинів... Наші представники на міжнародній конференції у Відні змушені були погодитись на умови, що їх запропонувала арбітражна комісія» [34].

Віденський арбітраж свідчив про поглиблення політичної кризи Чехословаччини, яка, фактично, опинилася перед державною катастрофою. Яким буде подальший розвиток політичних подій в Європі, вирішальною мірою залежало від Німеччини. Це добре розуміли всі керівники європейських держав. Усвідомлював це і уряд Карпатської України. Уже з перших днів свого прем'єрства А. Волошин почав орієнтуватися на Німеччину – єдину велику країну, яка обіцяла йому своє покровительство. Німецький уряд, заграючи з кабінетом А. Волошина, заявив про відкриття найближчим часом в Хусті свого консульства. Це робилося для того, щоб тримати під своїм контролем розвиток політичних подій у краї. А. Волошин сподівався, що призначення Г. Гофмана консулом «не якась подорож з цікавості, але є студійною дорогою, яка буде мати свої конкретні наслідки для нашого краю, для нашого народу і для дальшої політики Німеччини супроти нас» [35]. Через

консула Г. Гофмана А. Волошин просив «передати... славному вождеві німецького народу... нашу щире подяку і сердечний привіт» [36].

Із вищенаведеного можна зробити висновок, що уряд Карпатської України чітко притримувався проницецької орієнтації, переслідуючи при цьому єдину мету: зберегти територіальну цілісність краю, захистити його населення від агресії фашистської Угорщини. Зроблене нами твердження підсилюють матеріали «Особистої справи А. І. Волошина». Даючи відповіді на запитання слідчого МДБ майора Вайндорфа, А. Волошин однозначно заявив, що «уряд Підкарпатської Русі ставив завдання створення автономної Закарпатської України і орієнтувався на фашистську Німеччину, тобто в останній мірі ми бачили силу, яка може забезпечити недоторканість території Карпатської України. Хочу відзначити, що становище Німеччини на той час як арбітражної держави змусило уряд Підкарпатської Русі просити Німеччину про охорону кордонів проти окупації краю угорцями» [37].

Відомо, що частина німецького генералітету радила Гітлеру зберегти самостійність Карпатської України. Радник управління міністерства закордонних справ Німеччини Е. Клейст зізнався, що «весь час намагався захистити Закарпатську Україну. Я вказав на значення, яке вона має для Німецьких планів на Сході. Я підкреслював, що обурення українців Німеччиною буде величезне, якщо ми віддамо Закарпатську Україну Угорщині. Нарешті, я вказав, що ми можемо раптово розірвати стосунки з українцями після того, як пробудили в них, особливо з утворенням Закарпатської України, великі сподівання як на допомогу, так і на підтримку з боку Німеччини» [38]. Подібні думки висловлював у 1937 р. керівник абверу В. Канаріс.

Позиція Німеччини щодо Карпатської України змусила уряд Угорщини дещо призупинити свої агресивні плани. Разом з тим, угорські приготування до вторгнення на територію Карпатської України

не припинялися ні на мить. Вони використовували елемент «гібридної війни» проти Чехословаччини, направляючи на прикордонні населені пункти численні диверсійні групи. Їх поява вперше зафіксована в перших числах жовтня 1938 р. [39].

Із зашифрованої телеграми міністра закордонних справ Угорщини К. Кані послу в Польщі А. Хорі видно, що станом на 12 жовтня 1938 р. угорцям «вдалося закинути в Русинську область приблизно 750–800 чоловік» [40]. Напади угорських терористів почастишали після Віденського арбітражу. Командуючий 12 чехословацькою дивізією доповідав, що 3 листопада 1938 р. зафіксовано збройну сутичку поблизу с. Косино [41]. Того ж дня угорці повторили напад, під час якого були поранені п'ятеро чехословацьких прикордонників. 4 листопада два терористи відкрили вогонь у Косинському Верху. Вони були озброєні ручними гранатами і автоматичними пістолетами. Під час перестрілки три чехословацькі прикордонники отримали легкі поранення [42]. 5 і 6 листопада знову зафіксовані збройні інциденти на угорсько-чехословацькому пограниччі, в ході яких один чеський воїн був важко поранений. 9 листопада угорські терористи, озброєні автоматичними пістолетами і ручними гранатами, здійснили новий напад на чехословацьких прикордонників у Косині. В сутичці загинув чеський підстаршина і п'ятеро чоловік були поранені. 11 листопада загін із двадцяти угорських терористів був атакований чехословацькими військами в районі с. Підгоряни. 17 листопада відбито напад тридцяти угорських терористів поблизу Страбичова [43]. 21 листопада вони з'явилися в Малому Давидкові, а 22 листопада в Шаланках чехословацькими прикордонниками були затримані два терористи, озброєні кулеметом і автоматичними пістолетами.

25 листопада 1938 р. почалася перестрілка в районі с. Хлумець, південніше Ужгорода. Того ж дня угорських терористів було обстріляно поблизу Ракошина [44]. Наступного дня були затри-

мані кілька «затятих терористів» на чолі з Міхалом Гімро [45]. Начальник мукачівського окружного управління доповідав 28 листопада 1938 р. Президії крайового управління в Хусті, що «цивільне населення зробило напад на охорону 4/86 роти, розміщеної в дворі угорської школи в Ракошині, стріляли із автоматичних пістолетів» [46]. Напад організували Тор Бака Іржі, Тор Бака Йозеф, Мольнар Ян, Олександр Тар, Штефан Геза Тор, які були запідозрені в тому, що зв'язані з угорськими терористами в Мукачеві. Під час спроби втекти, троє терористів були вбиті. Слідство встановило, що в Ракошині була організована місцева дільниця «Сабатчопот», яка підтримувала тісні зв'язки з Мукачевом і одержувала звідти зброю [47].

Упродовж грудня 1938 р. озброєні угорські терористи регулярно здійснювали напади на населені пункти Карпатської України. 6 грудня під час перестрілки з чехословацькими прикордонниками загинув один терорист в с. Богдан. 7 грудня тридцять терористів з Ужгороду напали в с. Довге. По них було відкрито вогонь з кулеметів і рушниць, використано гранати. Втративши одного чоловіка вбитим, вони відступили в ужгородському напрямку. 8–9 грудня по закарпатським прикордонним пунктам було відкрито вогонь з території, окупованої Угорщиною. Жертв не було. 10 грудня зафіксовано новий напад на с. Довге, а 12 грудня – на с. Горяни. Під час нападу шістьох терористів на населені пункти Вербовец і Олешник 13 грудня був важко поранений чехословацький прикордонник, якому довелося ампутувати ногу. З боку терористів втрат не було. 21 грудня перестрілка з терористами в Радванському лісі тривала до світанку. 23 грудня терористи здійснили напад на с. Горяни, а 24 грудня – на с. Барвінкош. 25–29 грудня угорські літаки кілька разів пересікали повітряний простір Чехословаччини, однак до нападу справа не дійшла [48]. 30–31 грудня група угорських терористів здійснила кілька нападів на с. Мака-

рієво [49]. Один із них детально описала «Нова свобода»: «Чотири малярські терористи ввійшли до хати й питали чи в хаті не мешкають фінанси. Переглянули цілу хату, але так нічого не найшли. Зараз як вийшли з хатчини, кинули 6 ручних гранат, потому зачали стріляти 20 хвилин. На вистріли малярських терористів відповіла наша сторожа СТОС (прикордонні підрозділи – авт.) вистрілами з легкого кулемету» [50].

В. Комаринський, який очолював відділ преси і пропаганди в уряді Карпатської України, писав до Президії міністерства внутрішніх справ: «Голошу, що в останніх днях знову починають занепокоюючу роботу на границях малярські терористи, не є то родовиті терористи маляри, але се є з одної сторони утікачі-дезертири з нашої армії, а з другої сторони приклонники Др.Фенцика, Бродія і Демка, які втекли з нашої території до Мукачева. Після вичислення є таких людей в Мукачеві около 300» [51]. Отже, мова йде про терористичні загоны, які почали формуватися на захопленій Угорщиною закарпатській території. Згідно з даними чехословацької служби безпеки, 1 січня 1939 року в Ужгороді перебувало 6000 терористів, готових до проведення диверсійних акцій на території Карпатської України [52].

5–6 січня 1939 р. «малярські терористи самі випроковували інцидент і напали на нашу пограничну сторожу. Ведучим цих терористів був колишній районний поліційний інспектор Білик Ференц, далі Басараб Ференц, Чулак Тодор і Шелебі Міклош. Басараб, Чулак та Шелебі переступили границю біля Підмонастиря – вони мали намір зайняти чехословацьку пограничну сторожу і наступати далі... Терористів, організованих до цього нападу було 350, майже всі маляри, з них 50 походило прямо з Мукачева, інші з околиці» [53]. Подібні події мали місце в околицях Ужгорода. На прикордонну сторожу напала група угорських терористів на чолі з Іштваном Калмаром [54].

Великий бій мав місце 6 січня 1939 р. в с. Росвигово. Терористів нараховува-

лось від 200 до 250 чоловік. Бій тривав дві години, після чого терористи повернулись на свою територію. Чехословацькі прикордонники втратили одного фінансового стражника, одного четника, шестеро були поранені, а семеро пропали безвісти. Які мали втрати терористи – з'ясувати не вдалося. 16 січня «напали малярські терористи на сторож СТОС коло Барвінкоша. Було 60–80 осіб. По них вистрілено від Баранинець із тяжкого й з легких кулеметів. Натовп переступив демаркаційну лінію, а то 1 км в напрямі на Баранинці. На нашій стороні були ранені два поліцісти» [55]. Аналогічні сутички мали місце 2 січня 1939 р. в с. Барбово. 7 січня терористи напали на чехословацький підрозділ СТОС в Кам'яниці [56].

Угорські терористичні загоны постійно поповнювалися новими людьми. При цьому використовувалися різні методи, нерідко примусові. «За достовірними свідченнями, – повідомляв начальник севлюшського окружного управління Президію управління Підкарпатської Русі, – угорці і далі зараховують в особливі формування «Сабатчопот» і навчають осіб, завербованих на тутешній території, демобілізованих вояків і біженців з цієї території, яких хочуть використати для того, щоб викликати безпорядки на нашій території. Так було з'ясовано, що 14 листопада 1938 р. в с. Вишній Шард у цьому окрузі прийшли два угорські вербувальники Вилмош Пап і Лайош Югас, які, як вони сказали, були уповноважені угорськими властями завербувати на тутешній території 500 чоловік для угорського війська. Далі було з'ясовано, що багато молодих людей, між ними біля 30 призовників, які в цьому році повинні вступити на військову службу, втекли в Угорщину, де їх взяли на військове навчання. Демобілізований вояк Вамош із Севлюша розповідав тут, що угорські солдати били його за те, що він відмовлявся вступати в так звані «Сабатчопот» [57]. «В селі Хлумці, – доповідав місцевий начальник жандармерії, – Вінце Гортвай та його 10-ти літній син... переписували по

хатам осіб... При складанні списку Гортвай питає людей, чи визнають вони себе угорцями, у випадку позитивної відповіді селяни самі записували своє ім'я в список. Мету проведення перепису Гортвай нікому із записаних не сказав» [58].

Англійський журналіст Гендерсон писав, що в «околиці Шаланки, 12 миль на схід від Берегова, чехословацька армія взяла в полон 297 угорських терористів, в тому числі 26 офіцерів, 62 підофіцерів, одного аспіранта, чотирьох чехословацьких громадян мадярської національності, а решта були мадярські ревізіоністи. Зібрані в них документи вказували на те, що терористи були вислані генштабом міністерства війни. Допит терористів доказав, що полонені були зібрані і вишколовані в Кішварді близько Тяшбанда, і є під командою поручника Іштвана Геяша... В Рутенії є розсіяних коло 2000 мадярських терористів...» [59].

Станом на 10 лютого 1939 р. угорські терористи 22 рази здійснювали напади на кордони Карпатської України [60]. Відзначимо, що це тільки ті сутички, в яких брала участь Карпатська Січ. Директор поліції Карпатської України Ю. Білей, даючи інтерв'ю газеті «Нова свобода», заявив, що «у самому Хусті наші українські хлопці зловили двох мадярських терористів» [61]. Рядові терористи всіляко заохочувались і нагороджувались своїми керівниками. «Терорист одержує денно 3,5 пенге, за напад 50 пенге» – повідомляла «Нова свобода» [62]. Доказом масовості терористичних нападів на Карпатську Україну є той факт, що Державною прокуратурою у Великому Березному станом на 25 лютого 1939 р. було ув'язнено 345 угорських терористів [63]. Після оголошення амністії, їх всіх відпустили.

У жовтні 1938 р. зафіксовано появу польських терористів. 27 жовтня вони здійснили спробу висадити в повітря міст поблизу Жорнави, а наступного дня напали на міст у Вучковому. У бою з ними загинув чеський жандарм Калчік і кілька закарпатців, зокрема, Й. Лой. В с. Торунь польські терористи вбили

синевириця І. Костя 10 листопада 1938 р. Пресова служба Карпатської України повідомляла, що польські терористи «зтягнули до Польщі Ярослава Весецького, Вячеслава Ракоса і Ціріса, членів прикордонної сторожі, про яких й досі невідомо, чи живуть» [64]. «Нова свобода» повідомляла, що «фінансова дирекція в Хусті, посередництвом влади Карпатської України, дипломатичною дорогою домагатиметься, щоб польські уряди випустили на волю наших оборонців границь» [65]. В ніч з 18 на 19 листопада 1938 р. «кількадесят польських терористів в околиці Нижніх Верецьок (Нижніх Воріт – Авт.) напали на нашу прикордонну сторожу. По перестрілці прогнано їх в напрямку польської границі. Терористи полишили одного мертвого і кілька ранених» [66]. Напади польських терористів були зафіксовані 2, 3, 13, 15, 16, 18, 19, 22 листопада 1938 р. Постраждали жителі прикордонних з Польщею сіл Торунь, Присліп, Н.Студений, Синевирицька Поляна.

Терористичні акції завдавали великої моральної і матеріальної шкоди. Лише польські терористи станом на 25 листопада 1938 р. завдали збитків на суму 277500 кч. [67]. Жителі с. Торунь повідомляли свій уряд, що «дня 5.ХІІ наклали терористи екразит (вибухівку – Авт.) під нотарський уряд (убиток 3400 кч. частково покрився на 1500 кч.), але 22.ХІІ уряд знову був з усіх сторін обстріляний терористами на протязі 2 год. В будову кинули 3 гранати – шкода 5 тис. кч.» [68]. Майже після кожного їх нападу були людські втрати. Тільки за кілька днів листопада 1938 р. на польсько-чеському пограниччі загинули «3 вояки, 2 четники, 1 фінансовий стражник, 1 піднотар, 2 дітей» [69]. 28, 29 і 31 листопада польські терористи тричі здійснювали напади на с. Вучкове. Січовиками були затримані особи польської національності Богдан Сенчак та Рудольф Пес. Напади польських терористів не припинялися також в січнілютому 1939 р. Так, на с. Присліп «напало 10 польських терористів і зайняли пошту. Будинок пошти збомбардували ручними

гранатами і забили поштового урядника Калину. Разом з мужем своїм боронила пошту пані Калинова. Шматки гранати розірвали їй груди і голову» [70].

Карпато-українська влада, даючи відповідь на ноти протесту польського посла, в яких її звинувачували у сприянні антипольській пропаганді на території краю, постійно наводила факти руйнівної діяльності польських терористів. 13 листопада 1938 р. у Нижньому Студеному при переході кордону був вбитий терорист, при якому знайшли «пістоль со значком «Церба», коробочку на сигарети, шкіряний пулярес, в нім 50 кч., 1 пол. злотий і 15 польських грошей» [71]. 15 листопада 1938 р. у затриманих польських терористів відібрали ручні гранати польського зразку, годинниковий механізм для запалювачів, запальники з надписом «Краків», польські сигарети, шоколад [72].

23 листопада група закордонних журналістів відвідала закарпатські села Вучкове, Торунь, Присліп, Синевирську Поляну, які найбільше постраждали від польських нападів. До складу цієї делегації входив також німецький консул Г. Гофман, який усе оглянув, сфотографував не тільки місця нападів, але і речі та зброю терористів, яку залишили на місцях». 27 листопада 1938 р. «Нова свобода» повідомляла: «Влада Німеччини сьогодні вислала ноти мадярській й польській владам, у яких... протестує проти висилання терористів польським генеральним штабом з Осмолоди на Карпатську Україну» [73]. Необхідно відзначити, що чехословацький уряд приділяв значну увагу захисту кордонів краю. Нерідко проводились спільні бойові операції загонів СТОС і Карпатської Січі по знешкодженню терористичних груп. Одна з таких операцій завершилася розгромом групи Йозефа Према. Така ж доля спіткала угруповання Ернеста Берзевітці. Були взяті в полон 24 старшини, 62 підстаршини і понад 200 рядових терористів. Страждали не тільки населені пункти, де проживало виключно українське населення. Активізувалися напади терористів на румунські села Марамороша [74].

Робилися спроби підсилити прикордонні війська. В. Комаринський пропонував «усі сторожі... конечно скріпити, а то: на відтинку межі Залужом і Мукачевом о 30 людей, а між селом Старим Давидковом і Чомонником о 20 людей» [75]. Встановилися нормальні стосунки між командантом волівських січовиків С. Фігурою і чехословацькими прикордонниками. Були укріплені сторожові загони в селах Торунь, Присліп, Синевирська Поляна. Оголошувалися додаткові набори до жандармерії. 5 лютого 1939 р. «Нова свобода» опублікувала оголошення, в якому повідомлялось, що «до жандармерії Карпатської України буде прийнято більше жандармів на пробу» [76]. За нашими підрахунками, тільки в лютому-березні 1939 р. написали заяви з проханням зарахувати їх до жандармерії 278 чоловік [77]. Були випадки преміювання людей, які затримали терориста. 17 листопада 1938 р. начальник канцелярії Президії Карпатської України М. Лацанич видав наказ про всенародне ознайомлення населення з рішенням уряду про «виплачення нагороди за зловлення чужих терористів» [78]. В лютому 1939 р. будь-якій людині, яка «беспечностовим органам передасть або визрадить агента-провокатора, або терориста з чужої держави, буде виплачена нагорода 500 кч.» [79].

Незважаючи на вжиті заходи по боротьбі з нападами угорських і польських терористів, А. Волошин добре розумів всю їх небезпеку. Саме з цієї причини він видав наказ про тимчасове закриття кордонів. В ньому, зокрема, говорилося: «В цілі забезпечення спокійного проведення виборів... запираю з негайною правосильністю всі демаркаційні лінії до Королівства Мадярщини й до Республіки Польської. Це запертя... триватиме до дванадцятої години понеділка 13 лютого 1939 р.» [80]. Напади терористів не припинялися з жовтня 1938 р. до березня 1939 р. В. Гренджа-Донський писав, що вони «стероризували і перестрашили народ» [81]. А. Волошин заявив, що «виправи терористів не є в інтер-

есі доброго сусідського співжиття та що є діянням рішучо незвичайним в історії міжнародних зносин» [82]. Змушений він був також визнати, що «Карпатська Україна не в силі відбити їх напади» [83]. Після вторгнення гортистських військ на територію Карпатської України, терористи масово вливалися до угорської армії і брали безпосередню участь в репресіях не тільки проти карпатських січовиків, але й мирного населення краю.

Висновки. Утворення держави під назвою Карпатська Україна в 1938-1939 рр. стало результатом багаторічної діяльності українських патріотичних сил у всіх сферах суспільно-політичного життя Закарпаття. До сьогодні, впродовж усіх 80 років від тих доленосних подій, точаться наукові та нерідко псевдонаукові дискусії з приводу окремих епізодів, ролі та місця тих чи інших осіб у подіях, взагалі значення тогочасності для майбутнього розуміння регіонального розвитку й окремих етапів українського державотворення в ХХ ст. Одне усвідомлюється беззаперечно, що короткочасне існування автономного, а згодом незалежного Закарпаття з почерговими назвами «Підкарпатська Русь» і «Карпатська Україна» збіглося із гострою політичною кризою в Центральній Європі, яка стала детона-

тором масштабної й катастрофічної для людства війни, що увійшла в історію під назвою Другої світової. Активність сучасних антиукраїнських спалахів у бік карпато-українського напрямку можна зрозуміти у світлі сьогоденної війни, яку Росія за допомогою місцевих сепаратистів «п'ятої колони» веде на сході України. Анексувавши Крим, захопивши частину Донецької та Луганської областей, російська правляча верхівка використовує такі ж методи ведення пропаганди, як це робила свого часу угорська іредента в Закарпатті. Як і сьогодні, тоді на території Закарпаття був запущений «маховик» гібридної війни, основним інструментом якої було створення державою-агресором у державі, обраній для агресії, внутрішніх протиріч та конфліктів із подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які зазвичай досягаються війною. Часи змінилися, методи вдосконалено, а мета залишається незмінною – знищити Українську державність. На основі аналізу значного історіографічного доробку та використання архівних джерел із проблеми у статті висвітлюються актуальні питання міжнародних відносин і розвиток національно-визвольного руху українського народу за суверенну, незалежну і соборну Україну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Венгрия и Вторая мировая война: Секретные дипломатические документы по истории кануна и периода войны. М.: Наука, 1962. С. 48.
2. Венгрия и Вторая мировая война: Секретные дипломатические документы по истории кануна и периода войны. М.: Наука, 1962. С. 52-53.
3. Мадер Ю. Абвер: щит и меч Третьего Рейха. Ростов-на-Дону: «Феникс», 1999. С. 59-61.
4. Хибберт К. Бенито Муссолини. Ростов-на-Дону: «Феникс», 1998. С. 149.
5. Венгрия и Вторая мировая война. С. 64.
6. Соратники Гитлера: Дениц, Гальдер. Ростов-на-Дону: «Феникс», 1998. С. 50-51.
7. Абжаген К. Х. Адмирал Канарис. Ростов-на-Дону: «Феникс», 1998. С. 184-185.
8. Гизевинус Г. Б. Догорького конца. Записки заговорщика. Смоленск: «Русич», 2002. С. 296-297.
9. Манштейн Э. Из жизни солдата. Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000. С. 281-282.
10. Риббентроп И. Тайная дипломатия Третьего Рейха. Смоленск: «Русич», 1999. С. 146.
11. Брамштедте Е., Френкель Г., Манвелл Р. Йозеф Геббельс. Мефистофель усмехается из прошлого. Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000. С. 232-233.
12. Майский И. М. Воспоминания советского дипломата. М., 1987. С. 366.
13. Нова свобода. 1938. 2 лист.
14. Трухановский В. Г. Уинстон Черчилль. М.: Мысль, 1989. С. 256.
15. Уткин А. Уинстон Черчилль. М.: «Алгоритм» - ЭКСМО, 2002. С. 262.
16. Артюхина-Московченко В. Шарль де Голль и Советский Союз. М.: Книга, 1990. С. 76.

17. Яковлев Н. Н. Избранные произведения. – М.: Международные отношения, 1988. – С. 260-261.
18. Кеннан Дж. Дипломатия Второй мировой войны глазами американского посла в СССР. М.: Центрполитграф, 2002. С. 66-67 ; Безыменский Л. Гитлер и Сталин перед схваткой. М.: Вече, 2002. С. 169.
19. Документы и материалы кануна второй мировой войны. Т. 2. Архив Дирксена (1938-1939 гг.). М., 1948. С. 18.
20. Нова свобода. 1938. 4 жов.
21. Нова свобода. 1938. 4 жов.
22. Новые документы по истории Мюнхена. М.: Наука, 1958. С. 159-160.
23. Венгрия и Вторая мировая война. С. 108.
24. Нова свобода. 1938. 5 жов.
25. Нова свобода. 1938. 5 жов.
26. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. С. 163.
27. Нова свобода. 1938. 15 лист.
28. Нова свобода. 1938. 15 лист.
29. Стерчо П. Карпато-Українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Торонто, 1965; Львів: За вільну Україну, 1994. С. 76.
30. Стерчо П. Карпато-Українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Торонто, 1965; Львів: За вільну Україну, 1994. С. 76.
31. Нова свобода. 1938. 21 груд.
32. Нова свобода. 1938. 24 груд.
33. Нова свобода. 1938. 7 груд.
34. Нова свобода. 1938. 27 груд.
35. Нова свобода. 1938. 17 лист.
36. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф. 3. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 1.
37. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф. 3. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 2.
38. Центральный архив Министерства государственной безопасности Российской Федерации. Н-17681. Л. 10.
39. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. С. 471.
40. Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 220; Стерчо П. Названа праця. С. 16; Довганич О. Д., Пашкуй З. А., Троян М. В. Закарпаття в роки війни. Ужгород: Карпати, 1990. С. 14.
41. Венгрия и Вторая мировая война. С. 113.
42. Vojensky Historicky Archiv. i.c. 5349. karton 23.
43. Vojensky Historicky Archiv. i.c. 5349. karton 23.
44. Vojensky Historicky Archiv. i.c. 5349. karton 23.
45. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 1-3.
46. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 1.
47. ДАЗО. Ф. 211. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 20.
48. ДАЗО. Ф. 211. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 20.
49. Vojensky Historicky Archiv. i.c. 5349. karton 23.
50. ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 319. Арк. 1.
51. Нова свобода. 1939. 12 січ.
52. ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 319. Арк. 2.
53. ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 319. Арк. 2.
54. Нова свобода. 1939. 3 лют.
55. Нова свобода. 1939. 3 лют.
56. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3 Спр. 56. Арк. 5.
57. ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 319. Арк. 1.
58. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 73. Арк. 18.
59. ДАЗО. Ф. 43. Оп. 1. Спр. 73. Арк. 20.
60. Шандор В. Спомини. Т. 2. Карпатська Україна. 1939-1945. Ужгород: МПП «Гражда», 2000. С. 155.
61. Нова свобода. 1939. 25 лют.

62. Нова свобода. 1939. 21 лют.
63. Нова свобода. 1939. 3 лют.
64. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 17. Арк. 3.
65. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 8.
66. Нова свобода. 1939. 3 лют.
67. Нова свобода. 1938. 25 лист.
68. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 65. Арк. 1.
69. ДАЗО. Ф. 4с/18. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 1.
70. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 65. Арк. 1.
71. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 159. Арк. 9.
72. Нова свобода. 1938. 25 лист.
73. Нова свобода. 1938. 20 лист.
74. Нова свобода. 1938. 27 лист.
75. Вегеш М., Токар М. Вершина духу: До 80-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. Ужгород: Карпати, 2018. С. 110-111.
76. ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 319. Арк. 6.
77. Нова свобода. 1939. 5 лют.
78. ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 87. Арк. 1-320.
79. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 43. Арк. 2.
80. ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 319. Арк. 6.
81. Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 108.
82. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 2.
83. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 156. Арк. 1.